

Teoretski koncept »osirotelih predmetov« in njegova razširitev na vzhodnoazijske predmete slovenskih pomorščakov

Nataša Vampelj Suhadolnik in Maja Veselič

Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran hrani posamezne vzhodnoazijske predmete, ki so jih na območje današnje Slovenije prinesli pomorščaki s svojih potovanj. Tovrstne predmete doma hranijo tudi nekateri dediči pomorščakov – povečini tretja generacija bližnjih ali daljnih sorodnikov. Čeprav je za večino predmetov v inventarni knjigi zabeleženo ime pomorščaka, ki jih je prinesel iz Vzhodne Azije, je v muzeju tudi nekaj vzhodnoazijskih predmetov, katerih provenienca ostaja neznanka ali pa je predhodno lastništvo predmeta nepojasnjeno. Tak je na primer japonski lok,¹ za katerega ni znano, kdaj in kako je prišel v muzej, saj donedavna ni bil inventariziran (slika 4 na strani 256). Enako velja za japonsko vezenino na svilo v dimenzijah 220 x 180 centimetrov, ki jo je v muzeju po naključju našla kustosinja Bogdana Marinac (slika 7 na strani 111). Verjetno je v muzeju že dolgo, morda jo je kdo nenapovedano prinesel v dar, ko ni bilo pristojnega kustosa, oseba, ki jo je prevzela, pa si ni zabeležila podatkov misleč, da bosta darovalec in kustos gotovo še v stiku. Predmet je odložila v depo, potem pa so do vnovične najdbe nanj vsi pozabili. Izgubi informacij o še ne inventariziranih predmetih lahko botrujejo tudi nepričakovane dolgotrajne odsotnosti ali smrti kustosov. Za tovrstne predmete z nedorečenim lastništvom se je v akademski stroki uveljavil izraz osiroteli predmeti; mednje sodijo tudi predmeti, ki so bili v preteklosti sposojeni za razstave, a so ostali v muzeju, čez desetletja pa ni več

jasno, čigavi so (Ulph 2017). Poznavanje provenien-ce predmeta zanje ni pomembno le s pravnega vidika, temveč je nanjo praviloma vezana pripovedna in tako tudi tržna vrednost predmeta.

Za večino predmetov pomorščakov, ki jih najdemo v Pomorskem muzeju Piran, pa tudi za tiste, ki so popisani v zasebnih zbirkah, je provenienca torej znana, če s provenienco poimenujemo historiat lastništva predmeta. A tudi v teh primerih je celotna življenjska zgodba predmeta le delno, praviloma zelo slabo pojasnjena, saj sta znana le pomorščak ter naslednji lastniki, največkrat dediči, ki so predmete muzeju prodali ali podarili, veriga prejšnjih lastništev oziroma nahajališč predmeta vse od njegovega nastanka do trenutne lokacije v muzeju pa ostaja neznanka. To pomeni, da je razumevanje predmeta ter njegovega materialnega in družbenega življenja zelo okrnjeno, saj se osredotočimo zgolj na en vidik oziroma en trenutek v njegovem življenjskem ciklu.² Kot izpostavljajo raziskave s področja materialne kulture, so predmeti z rabo in menjavo praviloma v gibanju, obtoku, pri čemer v času premikanja nenehno vsrkavajo različne pomene. Njihova identiteta se namreč gradi in preoblikuje s tem, ko si jih izmenjujejo ali v stik z njimi stopajo proizvajalci, uporabniki, zbiratelji, restavratorji, konzervatorji, razstavljalci in obiskovalci muzejev. Vselej je treba upoštevati človekovo dejavnost, saj predmeti, ki niso v interakciji s človekom, ostanejo

1 Več o loku glej prispevek Shigemori Bučar v tej knjigi.

2 Idejo, da imajo predmeti svojo življenjsko pot (biografijo), sta leta 1986 prvič izpostavila Igor Kopytoff in Arjun Appadurai.

»nepremični« (Tythacott 2011, 8). Takšni so na primer predmeti na še neodkritih in izkopanih arheoloških najdiščih ali predmeti, ki iz različnih razlogov ždiyo na policah v muzejskih depojih, ne le skriti očem muzejskih obiskovalcev, temveč tudi nedeležni pozornosti kustosov in drugih muzejskih delavcev. Ko taki predmeti znova vstopijo v mreže človeških odnosov, denimo z izkopavanji, strokovnimi raziskavami, uporabo na razstavi ali odprodajo fondov, znova oživijo ter so spet v obtoku različnih režimov vrednotenja in ustvarjanja pomenov.

Na svoji življenjski poti predmeti torej stopajo skozi različna življenjska stanja, od nastanka in izdelave, uporabe v različnih gospodinjstvih, prodaje, kraje, zaplembe, menjave lastnikov in poti na druge kraje do prehajanja iz enega v drugo kulturno okolje in/ali iz zasebne v javno sfero. V vseh teh fazah izgubijo del prvotne identitete, so osiromašeni različnih kontekstov, a hkrati vedno znova pridobivajo nove pomene in nove simbolne vloge, saj so umeščeni v nove okvirje, nove družbene procese in odnose. So osiromašeni, a hkrati obogateni z drugimi konteksti in informacijami.

Kaj torej pomeni »osirotel« predmet in kako lahko to definicijo razširimo na predmete slovenskih pomorščakov, ki so večinoma spominkarske narave? Da bi odgovorili na ta vprašanja, bova najprej natančneje definirali pomen »osirotelega« predmeta in provenience, ki je s tem pojmom tesno povezana, v nadaljevanju pa se bova osredotočili na tipe predmetov, ki so jih pomorščaki prinašali domov, ter na procese dedovanja in podarjanja predmetov, ko so se posamezne informacije porazgubile. V zadnjem delu se bova dotaknili vprašanja, kako obravnavati tovrstne osirotele predmete in kako jim vsaj delno povrniti v večplastni mobilnosti izgubljeno identiteto.

Osirotelost kot vprašanje provenience

Koncept osirotelega predmeta se je razvil v arheologiji kot odgovor na prekupčevanje s fragmenti antičnih grških vaz in drugih arheoloških artefaktov. Italijanski karabinjerji so te predmete imenovali *orfanelli* (sirote) (Leventhal in Daniels 2013,

340–41). Ti so kmalu postali splošno iskan zbirateljski predmet ter posledično tarča plenilcev in preprodajalcev, ki so predmete pošiljali na umetnostni trg brez točnih informacij o poreklu. Prvotno je bila torej oznaka »osirotel« rabljena predvsem za predmete neznanega arheološkega porekla, kar je bilo tesno povezano tudi s prakso ropanja grobov in arheoloških najdišč.

Leventhal in Daniels (2013) definirata tri različne kontekste razumevanja koncepta osirotelih predmetov: (1) fragmentarnost posameznih arheoloških artefaktov, (2) nepoznavanje provenience oziroma lokacije izkopa in zgodovinskega konteksta, relevantnega za rekonstrukcijo in ovrednotenje predmeta, ter (3) izključenost predmetov neznanne provenience iz muzejev oziroma razstav zaradi muzejskih etičnih standardov. Slednja je bila utemeljena v posodobljenih smernicah Zveze direktorjev umetniških muzejev (Association of Art Museum Directors – AAMD) iz leta 2008, ki je v skladu z Unescovo konvencijo iz leta 1970 o prepovedi in preprečevanju nezakonitega uvoza, izvoza in prenosa lastništva kulturnih dobrin muzejem narekovala, naj ne sprejmejo predmeta, razen če raziskava izvora pokaže, da je bil predmet izven države izvora že pred letom 1970 ali pa je bil legalno uvožen po letu 1970. Pri tem se je med zbiratelji pojavila skrb, da so te smernice ustvarile poseben razred sirot za vse provenienčno neraziskane predmete v zasebnih zbirkah, ki so jih pridobili med letoma 1970 in 2008, saj jih muzeji ne bi smeli sprejemati niti kot donacije (Leventhal in Daniels 2013, 347–48). Izraz »osirotel« se je obenem prenesel tudi na celotne zbirke, ki so izgubile podporo kustosov ali pa so jih lastniki zapustili, s čimer so postale izgubljene za kakršnokoli sistematično raziskovanje in izobraževanje skupnosti (Cato, Golden in McLaren 2003, 255). Poleg predmetov, ki so se v muzejih znašli zaradi nedorečenih zbirateljskih politik, neselektivnega sprejemanja donacij in podobnih praks, tudi osiroteli predmeti muzeje obremenjujejo zaradi prostorske hrambe, a po drugi strani osirotelih predmetov ali zbirk ni mogoče enostavno odpisati in odprodati iz muzejskih fondov prav zaradi vprašanja lastništva ter njihove simbolne in materialne vrednosti (Ulph 2017).

V zadnjih desetletjih so osiroteli predmeti in zbirke v središču strokovnih razprav. Pozornost je usmerjena na predmete, ki so v zasebne zbirke in javne muzeje prišli kot posledica plenjenja in ropanja v času vojnih spopadov in drugih obdobjih družbene nestabilnosti, kolonialnega prilaščanja in političnih zaplemb, zlasti v času nacistične in fašistične ekspanzije ter povojnih komunističnih režimov. Raziskave se osredotočajo na izzive raziskovanja provenience tovrstnih predmetov ter pravne in etične vidike lastništva, razprave pa se vrtijo okoli restitucije, reparacij in repatriacije. Če so se v preteklih desetletjih umetnostni zgodovinarji pretežno ukvarjali z dragocenimi umetniškimi deli evropske izdelave, zlasti slikami, ki izhajajo iz nacističnih zaplemb judovskega premoženja, arheologi pa s predmeti s konfliktnih območij zahodne Azije,³ so v zadnjem času še posebej izpostavljeni v času kolonializma pridobljeni predmeti neevropskega izvora, ki so pritegnili tudi širšo interdisciplinarno obravnavo (Hicks 2023).

Za enega od predmetov v slovenskih muzejih je izraz »osiroteli« predmet prvič uporabila Helena Motoh (2020), in sicer pri raziskovanju provenience jezuitskega misijonarskega zvitka iz Pokrajinskega muzeja Celje, bolj celostno in sistematično pa je problematika osirotelih predmetov, sicer vezanih na vzhodnoazijsko poreklo, obravnavana v okviru nacionalnega projekta *Osiroteli predmeti: obravnavanje vzhodnoazijskih predmetov izven organiziranih zbirateljskih praks v slovenskem prostoru* (J6-3133; 2021–2025). Družbeno-politično dogajanje v 20. stoletju v današnjem slovenskem prostoru z dvema svetovnjima vojnoma in ustanovitvijo kar štirih različnih držav je namreč večkrat vodilo v izgubljenost zgodovino posameznih umetniških in drugih zbirateljskih predmetov. Osiromašeni konteksta so pristali v muzejskih zbirkah, večkrat obsojeni na speče življenje v depojih. Položaj vzhodnoazijskih predmetov je še bolj problematičen, saj je pomanjkanje specifičnega znanja kustosov in muzejske stroke

vodilo v zapostavljanje ne le ugotavljanja provenience, temveč tudi materialno-fizičnih lastnosti, ki bi opredelile tipologijo predmeta in izvorno lokacijo produkcije. Predmeti so večkrat zašli v druge zbirke in veljali za izgubljene, dolgotrajno hranjenje v muzejskih depojih brez ustrezne dokumentacije in obravnave pa je v nekaterih primerih privedlo do njihovega poškodovanja.

V okviru projekta smo se tako osredotočali na tri skupine vzhodnoazijskih predmetov, ki smo jih opredelili kot osirotele: (a) predmete v Zbirki predmetov iz Azije in Južne Amerike, ki jo hrani Pokrajinski muzej Celje; (b) vzhodnoazijske predmete na slovenskih gradovih in dvorcih; in (c) vzhodnoazijske predmete, ki so jih na območje današnje Slovenije prinesli posamezni pomorščaki vojaške in trgovske mornarice v poznem 19. in začetku 20. stoletja. V vseh študijah izhajamo iz druge opredelitve izraza »osiroteli« predmeti, kot sta jo zastavila Leventhal in Daniels (2013), in sicer gre za predmete, ki so ostali brez kontekstualnih informacij, vendar pri tem presegamo njun arheološki okvir. V kategorijo osirotelih predmetov namreč vključujemo vse predmete brez znanega preteklega lastništva ter tiste, pri katerih so se informacije o kraju izvora, njihovem pomenu in kontekstu in/ali njihovem prenosu iz enega kulturnega okolja v drugo porazgubile.

V prvi študiji gre za predmete, ki so v Pokrajinski muzej Celje prihajali iz Celjskega okrožnega zbirnega centra, ustanovljenega po drugi svetovni vojni za zbiranje dragocenih kulturnih in umetniških predmetov. S skupimi opisi ob konfiskaciji premoženja so bili predmeti osiromašeni večine informacij, tudi o lastnikih in predhodni lokaciji, ter shranjeni v muzejske depoje (cf. Mlinarič 2023). Druga študija našega projekta o osirotelih predmetih z obravnavo posamičnih predmetov vzhodnoazijskega izvora v slovenskih gradovih in dvorcih dopolnjuje prvo študijo in poskuša rekonstruirati, v kolikšni meri so bili vključeni v plemiško dediščino v obdobju do razpada Avstro-Ogrske in po njem, predvsem v času med svetovnjima vojnoma in v povojnem obdobju. To med drugim omogoča lažjo kontekstualizacijo predmetov iz Pokrajinskega muzeja Celje, ki so bili najverjetneje prav v posameznih gradovih in

3 Znanstvena konferenca *What Prospects for »Orphan« Works? Reflections on Cultural Goods without Provenance*, ki je leta 2021 pod okriljem Unesca potekala v Ženevi, dobro pokaže raznolikost in kompleksnost vprašanj, povezanih z osiroteli predmeti (<https://mediaserver.unige.ch/play/143498>).

dvorcih. V obeh študijah gre za predmete z izgubljenno provenienco zaradi dražb in prodaje plemiškega interjerja obubožanih plemičev ali zaradi medvojnih in povojnih zaplemb.⁴

Do določene mere je zaplenjenim predmetom glede proveniencie soroden položaj para kitajskih daoističnih kipcev iz Pomorskega muzeja Piran (slika 2 na strani 267), pri katerih je v inventarni knjigi zabeleženo, da sta v muzej prišla iz piranskega stanovanjskega urada. Ob množičnem izseljevanju italijanskega prebivalstva iz Istre po drugi svetovni vojni, zlasti po priključitvi nekdanje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja Jugoslaviji leta 1954, so za razdeljevanje tedaj izpraznjenih stanovanj prišlo iz Primorske, notranjosti Slovenije in drugih krajev Jugoslavije lokalne oblasti vzpostavile stanovanjski urad. Ta je poleg stanovanj prevzemal zapuščene predmete, ki jih italijanski Pirančani niso odnesli s seboj, in jih nato dodeljeval Mestnemu muzeju Piran,⁵ ki je bil leta 1954 ustanovljen prav z namenom, da hrani tovrstno materialno kulturno dediščino. Spomeniško službo so lokalne oblasti vzpostavile že dve leti prej, prvi ravnatelj (direktor) muzeja, Miroslav Pahor (1922–1981), pa je v začetni fazi vodil tudi Komisijo za spomeniško varstvo. Po mestu je pregledoval in zbiral umetnine, arhivalije in dragocene knjige, deloma uspešno omejeval izvažanje dragocene premične dediščine ter poskrbel, da so se predmeti ohranili in postali osnova prvih muzejskih zbirk (Terčon 2023). Predmete so od različnih domačinov tudi odkupovali, prav zaradi pomanjkanja finančnih sredstev pa jih je veliko končalo v zasebni lasti, tudi v tujini (Žitko 2005, 50). Videti je, da ob prevzemu niso zabeležili, iz katerih hiš so prihajali posamezni predmeti, zato ni mogoče določiti njihovih predhodnih lastnikov. A glede na to, da so bili predmeti iz Pirana, kjer je bilo pomorščakov veliko, kustosinja Bogdana Marinac dovoljuje možnost, da je zgoraj omenjena daoistična kipca

iz Vzhodne Azije prinesel neznani pomorščak.⁶ V istem obdobju in po podobni poti sta se v muzeju znašla tudi dva para japonskih vaz (slika 1), ki so ju pridobili leta 1954 z zabeležko, da sta prišla iz leta 1954 nacionaliziranega minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega. Najvrednejši »v varstvo prineseni« samostanski predmeti so bili osnova za kulturno-zgodovinsko zbirko, poleg Tartinijeve prvo stalno zbirko mestnega muzeja, kasneje Pomorskega muzeja Piran (Žitko 2005, 50).⁷

Večina predmetov, ki jo obravnavamo v okviru te knjige, pa je bolj specifična. Ukvarjamo se s posameznimi predmeti pomorščakov, katerih lastništvo je po pridobitvi v Vzhodni Aziji sicer praviloma znano, a so večinoma oropani vseh drugih informacij, ki bi omogočale globlji uvid v razumevanje vzhodnoazijske dediščine pri pomorščakih in njihovih potomcih. Ne le, da so izgubljeni podatki o izvoru in morebitnem preteklem lastništvu predmetov, temveč tudi o načinu, nameni in konkretnem kraju pridobitve v Vzhodni Aziji, poznavanju predmetov s strani pomorščakov ter pomenih, ki so jim jih ti pripisovali. Čeprav je pri teh predmetih zadnji lastnik oziroma nekaj zadnjih lastnikov znanih (tj. pomorščak in njegovi dediči), vsi drugi podatki ostajajo neznanka, zato se sprašujemo, kako in v kolikšni meri se ti predmeti v resnici razlikujejo od osirotelih predmetov brez znane proveniencie. Pri tem provenienco razumemo v širšem kontekstu umetnostnozgodovinskih raziskav, saj nas zanima izvorna lokacija surovega materiala, iz katerega so predmeti izdelani, morebitna najdba predmeta v okviru specifične lokacije ter vsa pretekla lastništva predmeta od njegovega nastanka dalje.

⁴ Več o tem ter o različnih procesih, ki so vodili k »osirotanju« vzhodnoazijskih predmetov v Sloveniji, glej Vampelj Suhadolnik 2025.

⁵ Bogdana Marinac, ustna komunikacija z Majo Veselič, februar 2025.

⁶ Bogdana Marinac, ustna komunikacija z Majo Veselič, februar 2025.

⁷ Mestni muzej Piran je leta 1967 postal Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, sklep o ustanovitvi pomorske zbirke v muzeju pa je bil sprejet že leta 1957 (Žitko in Bonin 2005, 24). Usmeritvi muzeja v pomorstvo je botrovalo več dejavnikov: prisotnost velikega števila s pomorstvom in morjem povezanih predmetov v lokalnem okolju, pobuda Kluba pomorščakov LR Slovenije, arhivske najdbe zgodovinarja Ferda Gestrina, ki je postal Pahorjev tesen sodelavec, pa tudi dejstvo, da je splošni kulturno-zgodovinski muzej že obstajal v Kopru (Terčon 2023, Žitko in Bonin 2005).

Slika 1: Par vaz, keramika, reliefna dekoracija z barvno glazuro, nadglazurno poslikavo in pozlato, Japonska, obdobje Meiji, 19. ali zgodnje 20. stoletje (PMSMP, foto Jani Turk).

V angleškem jeziku za različno dojetje pojma provenience obstajata celo dva izraza: *provenience* označuje izvirno mesto predmeta v okviru arheoloških izkopavanj, pri čemer je lokacija specificirana tridimenzionalno glede na točen položaj na arheološkem najdišču, *provenance* pa v muzeološkem in umetnostnozgodovinskem kontekstu pomeni verigo lastništva predmeta od njegovega nastanka dalje (Joyce 2012, 49–51). Predmet je torej v stalnem

obtoku, večplastnost provenience pa vključuje izvor surovega materiala, lokacijo najdbe ter historiat lastništva, ki ga lahko pri napisih in drugih atributih rekonstruiramo vse do trenutka, ko je bil predmet izdelan, tudi če je bila vmes njegova pot s pokopom v grobnici ali v drugih kontekstih začasno prekinjena. Gre torej predvsem za kronološko urejene prostorske lokacije, na katerih se v določenem trenutku znajde posamezen predmet. Takšno naštevaje

lastništva in metod prenosa lastništva v prvi vrsti služi ugotavljanju avtentičnosti in pedigeja predmeta ter posledične vrednosti predmeta na umetniškem trgu. Širše razumevanje koncepta provenienca, ki mu sledimo tukaj, pa pozornost preusmeri na izvor in poti predmetov, spreminjajoče se pomene in status predmetov ter na njihove morebitne materialne transformacije, ko prehajajo iz rok v roke. V tem pomenu provenienca pomeni širšo kontekstualizacijo predmeta, zato nas morajo poleg biografije predmeta zanimati tudi biografije ljudi, s katerimi so predmeti povezani, saj brez njih ni mogoče pojasniti zgodovinskih, družbenih in ekonomskih okoliščin nastanka in premikanja predmetov (Pearce 2019, 127–128), pa tudi procesov, s pomočjo katerih predmeti pridobivajo in izgubljajo pomen, pomembnost in prestiž.

Predmeti pomorščakov in izguba informacij z dedovanjem

Pri vzhodnoazijskih predmetih pomorščakov, ki jih hranijo javne institucije in zasebni lastniki v Sloveniji, gre večinoma za spominke in manjše dekorativne predmete izvozne umetnosti, ki so jih ti kupovali v pristaniščih in drugih obalnih mestih. Okrepljeni stiki med evro-ameriško in vzhodnoazijsko regijo od poznega 19. stoletja dalje so vodili v vedno večje število popotnikov v Vzhodno Azijo. Ko so potovanja z razvojem infrastrukture postala cenovno dostopnejša, so oddaljene kraje začeli obiskovati tudi manj premožni ljudje, posledično pa se je vzpostavil trg manjših, prenosnih in cenovno dostopnih spominikov, izdelanih po okusu estetskih idealov zahodnih kupcev. Za popotnike je kmalu postalo povsem običajno, da so domov prinašali spominke – predmete različnih vrst, ki so pričali o tem, da so njihovi lastniki obiskali oddaljene kraje. Hkrati so spominki, prežeti z nostalgijami in romantičnimi predstavami, lastnikom omogočali dokumentiranje osebne zgodovine in dosežkov (Pearce 1992, 76–77).

Slovenski pomorščaki na avstro-ogrskih ladjah so ravno tako domov prinašali spominke in druge manjše predmete. Njihova zapuščina obsega manjše

in srednje velike predmete. Med njimi najdemo čajne skodelice, posamezne manjše vaze, pladnje, oblačila, pahljače, novce, sprehajalne palice, meče, ročaje *kozuk* (majhnih nožev na japonskih mečih) in kipce, posebej popularne pa so bile razglednice in fotografije (cf. Vampelj Suhadolnik 2019, 113–117). Le nekateri pomorščaki, ki so na ladji zasedali višje častniške položaje in so praviloma prihajali iz meščanskih družin, so iz Vzhodne Azije domov pripeljali večje predmete, kot so paravani in drugi kosi pohištva, ki so bili do tedaj že priljubljeni pri izobraženih in premožnih meščanih. Poleg izoblikovanega okusa so namreč premogli finančna sredstva za nakup dražjih predmetov, položaj na ladji pa jim je omogočal hrambo in transport velikih, težkih predmetov.⁸

Nekateri predmeti so ostali v lasti kupcev kot spominki, druge so podarili družinskim članom, sorodnikom in prijateljem. Za večino teh predmetov so prvotni lastniki (oziroma tisti, ki so predmet prinesli iz Vzhodne Azije) torej znani, a z leti je večina takšnih podedovanih predmetov izgubila del identitete, saj so se z dedovanjem informacije, kot so lokacija, način pridobitve in pomen predmeta, večinoma pozabile. Če so za pomorščake predmeti predstavljali utelešen spomin in pričevanje o njihovih potovanjih in dosežkih ter so bili kot taki povezani z nostalgijo in romantičnimi predstavami, so se tovrstne čustvene asociacije, pomembne za prvotne lastnike, v procesu dedovanja postopoma porazgubile (Marinac in Veselič 2025). To je še posebej očitno pri drugi generaciji potomcev. Nekateri sicer še vedno hranijo predmete, ki so jih podedovali od prvih dedičev pomorščakov, praviloma njihovih otrok ali nečakov, mnogi pa so jih podarili ali prodali muzejem. Predmeti vse prepogosto pridejo v muzej le z imenom prvotnega lastnika, oziroma natančneje, osebe, ki je predmet prinesla iz Vzhodne Azije, saj so drugi podatki že pozabljeni.

Proces osiromašenja skozi proces dedovanja morada najnazorneje prikaže kitajsko dekorativno stojalo oziroma podstavna mizica, ki ga hranijo dediči

8 Več o tem glej prispevek Bogdane Marinac »'Vso Kino bi ti kupil': nakupovanje pomorščakov v Vzhodni Aziji« v tej knjigi.

Viktorja Kristana (slika 15 na strani 63). Visoko stajalo iz rezljanega lesa stoji na daljšem hodniku, ki vodi v stanovanje, kjer biva Kristanov pranečak z ženo, na njem je postavljena nevpadljiva sobna rastlina. Ko obiskovalec s stopnišča stopi v hodnik, stajalo ne pritegne njegove pozornosti, zato sva ga projektni sodelavki Bogdana Marinac in Maja Veselič opazili šele ob odhodu z dvournega obiska, katerega namen je bil popisati vzhodnoazijske predmete iz Kristanove zapuščine, pridobiti dodatne biografske podatke o pomorščaku ter zabeležiti spomine nanj in na njegove predmete pri trenutnih lastnikih. V vsem tem času lastnika stajala nista omenila, saj ga sogovornika nista prepoznala niti kot predmet Kristanove zapuščine niti kot vzhodnoazijski predmet. Čeprav ni bogato okrašen, kot so elegantni kosi pohištva iz Skuškovke zbirke,⁹ hiter pregled razkrije tipično ornamentiko t. i. oblakov in grmenja (kit. *yunleiwen*), ponavljajoči se vzorec neprekinjenih črt, podoben meandru. Zanimivo, predmet je tudi v prvotnem okolju služil podobnemu namenu kot pri sedanjih lastnikih, namreč kot stajalo za vaze, lončnice ipd. Po razkritju, da gre za kos kitajskega pohištva, je bil Kristanov pranečak prepričan, da je ta predmet v njihovo družino lahko prišel edinole prek Viktorja Kristana, saj si ni znal predstavljati, kako drugače bi ga njegov oče pridobil. Menil je, da ga njegov oče morda ni podedoval po svojem očetu, Kristanovem bratu, temveč po teti, ki je na koncu živela z Viktorjem. Takšen morebiten ovinek v dedovanju bi lahko pojasnil, zakaj ni poznal provenience stajala, za razliko od preostalih predmetov, pri katerih se je ohranila informacija, da jih je iz Kitajske prinesel prastric Viktor Kristan.

Izsledki raziskav o odnosu dedičev do vzhodnoazijskih predmetov (Marinac in Veselič 2025) pomorščakov kažejo, da je izguba informacij pri prehajanju predmetov pomorščakov na dediče močnejše povezana z dvema dejavnikoma: z (ne)dedovanjem v ravni liniji ter generacijsko oddaljenostjo dedičev od mornarja. Otroci in vnuki, ponekod pa tudi že pravnuki mornarjev so izkazovali oziroma izkazujejo več poznavanja informacij o življenju, tudi

vzhodnoazijskih poteh, pomorščakov ter posledično njihovih predmetov kot nečaki oziroma pranečaki. Vendar je to znanje tudi pri dedovanju v ravni liniji z vsako generacijo vse manj podrobno, predmeti pa iz pričevalcev o vzhodnoazijskih deželah in nosilcev spomina na dogodivščine pomorščakov pomensko vse bolj postajajo dekorativni predmeti širše družinske dediščine.

Pristopi k preučevanju provenience vzhodnoazijskih predmetov iz zapuščin pomorščakov

Izguba velikega dela pripovedne moči predmete pomorščakov umešča v širšo kategorijo osirotelih predmetov, saj so zaradi pomanjkanja informacij osiromašeni konteksta izgubili zanimanje lastnikov ali kustosov, s tem pa bili podvrženi spečemu življenju na podstrešjih ali v depojih, oropani pripovednega glasu. Kako torej obravnavati tovrstne osirotele predmete in identificirati njihovo provenienco? Kako jih ovrednotiti? Kakšna je njihova sporočilna vrednost in kako jim povrniti preteklo bogato življenjsko zgodbo?

Za identifikacijo preteklega življenjskega cikla predmeta in rekonstrukcijo kronološko sledečih lokacij si pomagamo z naslednjimi vprašanji: kdo je izdelal predmet? Iz kakšnega materiala je predmet izdelan? Od kod je prišel material? Kakšne so posebnosti predmeta? Kakšna motivika in simbolika je značilna za posamezen tip predmeta? Kako in kdaj se je znašel na trgu? Po kakšnih poteh je prišel v slovenski prostor? Kakšne so bile trgovske povezave za preprodajanje teh predmetov? Kakšen je bil tip obdarovanja? Za razumevanje njihove spremene vloge v drugem kulturnem kontekstu pa nas zanima predvsem, v kolikšni meri so vzhodnoazijski predmeti soustvarjali miselne svetove pomorščakov, pa tudi domačega plemstva in meščanstva. Kako so posamezniki živeli s temi predmeti v zasebnem okolju, kako so jih uporabljali in razstavljali? Ali so služili kot kurioziteti, spominek, prestižni ali estetski predmet? Kaj ti predmeti izpričujejo o materialnih pogojih, zbirateljskih vzorcih ter vrednostnih

9 Več o pohištvu v Skuškovki zbirki glej Vampelj Suhadolnik 2020. Več o pohištvu, ki so ga prinašali pomorščaki, pa glej v prispevku Nataše Vampelj Suhadolnik »Pohištvo« v tej knjigi.

konceptih njihovih zbirateljcev? Kaj nam predmeti povedo o procesih materialnih in idejnih tokov med slovenskim in vzhodnoazijskim prostorom?

S pomočjo teh vprašanj postopoma razkrivamo pomen in uporabo predmeta v primarnem ambientu, ozadje prenosa v drugo kulturno okolje ter spremenjen pomen v novem kontekstu ali drugem kulturnem okolju. Pri tem osrednjo vlogo odigra sam predmet: sprva zgolj fizična stvar postane predmet, ki predstavlja nematerialne in simbolne vidike različnih kultur. Materialna kultura je namreč aktivno in neločljivo vezana na (so)oblikovanje družbe in kulture, skupin in posameznikov, njihovih identitet, navad in običajev, saj arheološko in materialno gradivo predstavlja najbolj primarno sestavino človeške dediščine ter kot tako oblikuje glavno zakladnico oprijemljivih in neoprijemljivih intelektualnih lastnosti človeškega znanja, »kolektivnega spomina« in »kulturne identitete«.

Raziskave, ki se ukvarjajo s provenienco predmetov, predvsem prestižnih, se pogosto osredotočajo na posamezen (umetniški) predmet ali k predmetom pristopajo skozi perspektivo zbiratelja, v čigar zbirki so, ali posrednika, prek katerega so prišli v muzej. Pri predmetih pomorščakov v Pomorskem muzeju Piran in v doslej popisanih zasebnih zbirkah pa gre v veliki meri za predmete, ki so jih v Vzhodni Aziji prodajali kot spominke ali manj prestižne dekorativne ali zbirateljske predmete. Obenem bi pomorščake le stežka imeli za zbiratelje v klasičnem smislu, saj ne predmeti iz njihovih zapuščin ne doslej najdeno dokumentarno gradivo ne pričajo o sistematičnem, namernem pridobivanju vzhodnoazijskih predmetov. Izjema je Ivan Skušek ml. (1877–1947),¹⁰ ki je zaradi izbruha prve svetovne vojne na Kitajskem preživel šest let, domov pa se je

vrnil s 75 zaboji starin in vizijo odpreti muzej kitajske umetnosti v Ljubljani. Čeprav so nekateri pomorščaki pisali dnevnike in spomine na svojo pot v Vzhodno Azijo, ti zapisi redko ponudijo vpogled v to, kako so prišli do predmetov ali zakaj so domov prinesli prav te in ne katerih drugih. O vsem tem lahko bolj ali manj utemeljeno sklepamo le na osnovi predmetov samih. Za osirotele predmete pomorščakov tako prek fizične (dimenzije, teža, material, tehnika in izdelava), vsebinske (ikonografija) in oblikovne (slogovne) analize predmeta odstiramo zakrite in pozabljene informacije ter tako rekonstruiramo življenjsko zgodbo posameznega predmeta, ki vključuje tudi pretekla lastništva ter s tem zapleteno mrežo ljudi in njihovih odnosov. To pa nadalje razkriva vzorce zbirateljskih aktivnosti, zgodovino zbirateljstva in estetske ideale posameznih družbenih slojev.

Osrednji metodološki pristop našega, na predmete osredotočenega projekta je tipološki. V projektu o osirotelih predmetih nadaljujemo z analizami, ki smo jih začeli izvajati že v predhodnem projektu *Vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji*.¹¹ Pri pregledu vzhodnoazijskih predmetov v slovenskih muzejskih zbirkah se je izkazalo, da pri nas prevladujejo določeni tipi predmetov, ki jih lahko smiselno razvrščamo po rabi (16 kategorij) ali materialu (12 kategorij), kar je osnovno organizacijsko načelo naše podatkovne baze, ki v virtualno življenje na sistematičen način obuja različne vzhodnoazijske zbirke in predmete iz slovenskih javnih institucij. Glede na pogostost predmetov v zapuščinah pomorščakov se je za najbolj smiselno izkazala kombinacija obeh tipologij; pomembno je bilo namreč razumeti, v katerih okoljih in za kakšne namene so bili predmeti uporabljeni v svojem primarnem okolju. Pri tem pa se obe kategoriji večkrat prepletata, saj lahko materiali istočasno ponazarjajo tip predmeta.

10 Zbirka, ki jo danes hrani Slovenski etnografski muzej, je predmet posebnega projekta *Življenje Skuškeve zbirke: od dnevne sobe do virtualnega muzeja*, pri katerem sodeluje večina avtoric prispevkov v pričujočem zborniku. V času nastanka zbornika je v Slovenskem etnografskem muzeju odprta razstava *Azija sredi Ljubljane: Življenje Skuškeve zbirke*, ki predstavlja dosedanja dognanja o Skušku in njegovi japonski ženi Tsuneko Kondō Kawase (1893–1963) ali Mariji Skušek ter njuni zbirki. Več o Skuškovi zbirki glej Berdajs 2021, Grčar 2021, Hrvatin 2020 in 2021, Motoh 2021, 2022 in 2025, Vampelj Suhadolnik 2020.

11 V okviru projekta *Vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji: vpetost slovenskega prostora v globalno izmenjavo predmetov in idej z Vzhodno Azijo* (JZ-9429; 2018–2022) smo vzpostavili podatkovno bazo in portal VAZ, ki sistematično prikazuje različne vzhodnoazijske zbirke in predmete v slovenskih javnih institucijah. Baza in portal VAZ sta dostopna na vazcollections.si.

To se odraža tudi v drugem sklopu zbornika, kjer so prispevki organizirani glede na tipološko delitev: porcelan, keramika, lak in svila so sicer materiali v širšem pomenu besede, iz katerih so izdelani predmeti za različno rabo, a hkrati nastopajo kot sopomenke za poimenovanje različnih tipov predmetov, v vzhodnoazijskem umetnostnem prostoru pa so razumljeni kot posebne kategorije, saj je bil material vedno tisti, ki je določal vrednost in je bil zato statusni simbol.

Fizične, slogovne in ikonografske analize vzhodnoazijskih predmetov iz zapuščin pomorščakov so torej pokazale prevlado manjših dekorativnih in spominkarskih predmetov, ki so bili izdelani v poznem 19. in začetku 20. stoletja. To so praviloma predmeti, ki so bili izdelani z namenom pritegniti tuje kupce. Medtem ko so bili sicer porcelanasti izdelki predmeti vsakdanje rabe v Vzhodni Aziji, estetsko in tehnološko dovršeni kosi pa tudi dragoceni zbirateljski predmeti za lokalne elite, kosi, ki jih najdemo pri pomorščakih, večinoma niso bili izdelani za domači trg. Tip okrasja, pa tudi določeni oblikovni elementi (na primer skodelice z ročaji, vrčki za mleko itd.) namreč kažejo, da gre za t. i. izvozno umetnost, tj. izdelke, namenjene posebej za tuje kupce – ne le za posamezne obiskovalce vzhodnoazijske regije, temveč za izvoz prek posrednikov na evropski in severnoameriški trg, ki je masovno potekal od 16. stoletja, ko so Portugalci vzpostavili prve trgovske postojanke.

Čeprav predmetov pomorščakov v ožjo kategorijo osirotelih predmetov ne moremo uvrstiti, saj je osnovna provenienca v obliki lastništva bolj ali manj znana, se je v procesu dedovanja izgubila večina informacij o njihovih lokacijah v Vzhodni Aziji, načinu pridobitve, pomenu in vsebini, kar jih umešča v širšo kategorijo osirotelih predmetov. To problematiko, kot prikazano, pogloblja tudi dejstvo, da gre večinoma za predmete izvozne umetnosti in spominke, ki so bili množično proizvedeni za naraščajoči trg tujih obiskovalcev.